



АРХІВ УКРАЇНИ ІСТОРІЧНИЙ У КІЄВІ
Центральний державний (ЦДІАК) — установа Державного комітету архівів України, що забезпечує зберігання документів, які висвітлюють історію України. Створ. 1941. До його складу ввійшли фонди Центр. архіву стародавніх актів у Києві (засн. 1852), частина фондів Центр. архіву революції в Харкові і Київ. обл. істор. архіву. Остаточне формування ЦДІА УРСР у Києві відбулося 1944. У 1971 додалися фонди, ліквідов. 1970 ЦДІА УРСР у Харкові. Нині містить 1624 фонди, 1320 тис. справ. Найдавнішими документами архіву є рукописне Євангеліє 12 ст. та документ, датов. 1369. Найдавніші матеріали зібрані в Колекції документів Київ. археогр. комісії. Це привілеї литов. князів і польс. королів, універсали укр. гетьманів, грамоти рос. царів, документи з підписами визначних діячів України, Росії та ін. країн. Найціннішу частину докум. збір. ЦДІАК складають актові книги судово-адм. і станових установ Правобереж. України — ґродських, земських, підкоморських, конфедерат. судів, магістратів і ратуш. В актових книгах зосереджено бл. 1 млн документів, що відображають соц.-екон., політ. розвиток Правобережжя за період від поч. 16 ст. до 60-х рр. 18 ст. До цього комплексу входять документи про визв. війну під проводом Б. Хмельницького, козац. та селян. виступи, гайдамац. рух тощо. Унікальним джерелом для вивчення історії України 18 ст. є фонд Архіву Коша Нової Запорозької Січі, документи якого охоплюють усі прояви життя Запорожжя останнього періоду існування козацтва. Дані про адм.-територ. устрій та екон. розвиток Лівобереж. та Слобід. України кін. 17–18 ст. містяться у фондах Ген. військ. канцелярії, 1-ї і 2-ї Малорос. колегій, Ген. опису Лівобереж. України, Канцелярії військ. скарбу, Ген. військ. суду, полкових і сотен. канцелярій і судів. Матеріали про військ. стан України 17–18 ст., заходи щодо упр. військ. силами, охорону кордонів містяться у фондах Канцелярії ген. військ. артилерії, полкових і губ. канцелярій. Історія України 2-ї пол. 18 ст. висвітлена у фондах Брацлав., Вознесен., Київ., Катериносл., Новгород-Сівер., Подільс., Харків., Черніг. намісницьких правлінь. Про церк.-монастир. землеволодіння, духовну освіту, будівництво церков і монастирів, описи церк. майна, плани монастир. будівель та маєтностей, міжнар. зв'язки церкви тощо розповідають документи фондів реліг. установ Київ., Переяслав.-Бориспіль. духов. консисторій, Києво-Печер. лаври, Києво-Софіїв. кафедр. собору, київ. та ін. монастирів. Є сповідні розписи та метричні книги реліг. установ різних конфесій насел. пунктів сучас. Київ. обл. Важл. джерелом для вивчення екон., політ.,

сусп., культ.-осв. і реліг. стосунків України, а також Польщі, Білорусі, Литви, Латвії 16 — поч. 20 ст. є родові й особові фонди магнатів і шляхти Правобереж. України. Осн. частину докум. збірки архіву складають фонди установ та інституцій Рос. імперії 19 — поч. 20 ст. У фондах Канцелярії київ., подільс. і волин. генерал-губернатора, канцелярій генерал-губернаторів та військ. губернаторів, палат держ. майна, люстраційних комісій зберігаються документи про розвиток промисловості й торгівлі, соц. рухи, правове й майнове становище держ. і поміщиц. селян, підготовку і проведення в Україні реформи 1861, придушення польс. повстання 1830–31, статист. дані й звіти про становище губерній тощо. Осн. етапи зародження і розвитку промисловості, становище робітників відображені також у фондах Києво-Межигір. фаянс. ф-ки, Шосткин. порох. заводу, комісій соляних заводів, контор цукр. заводів, канцелярій окружних фабрич. інспекторів. Слідчі, судові та ін. докум. матеріали фондів жандарм. упр., охорон. відділів, поліції та установ суду і прокуратури розкривають історію політ. партій та організацій, рев. виступів робітників, селян, студентів, учнів. молоді, солдатів. Про заборону вживання української мови в друк. вид., розповсюдження творів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Гоголя та ін. укр. і рос. письменників зазначено в документах Київ. цензур. комітету, Канцелярії київ. окремого цензора, Київ. тимчас. комітету у справах друку. У фондах установ та організацій періоду 1-ї світової війни зібрано дані про хід мобілізації рос. армії, діяльність адміністрації на тер. Галичини і Буковини, екон. і політ. стан цих регіонів під час 1-ї світової війни, санітарне і мед. обслуговування діючої армії, організацію шпиталів, санітар. поїздів, виробництво зброї тощо. Осн. питання з історії розвитку освіти і культури в Україні висвітлюють документи фондів упр. Київ. та Харків. навч. округів, Київ. духов. академії, Київ. семінарії, Кременец. ліцею, у яких зібрано інформацію про становлення початк., серед., спец. та вищої освіти. Цінні матеріали для вивчення історії культури подають фонди культурно-просвітн. т-в та організацій: Київ. товариства охорони пам'яток старовини та мистецтв, Київ. товариства давнини і мистецтв, Київ. відділ. Рос. тех. товариства, Київ. відділ. Рос. військ.-істор. товариства, Харків. істор.-філол. товариства. Родинні й особові фонди укр. громад., політ. і наук. діячів — Галаганів, Скоропадських, Терещенків, Грушевських, В. Антоновича, Д. Багалія, О. Кістяківського, М. Сумцова, О. Потебні та ін. — подають їхні біогр. дані, висвітлюють розвиток культури, науки, суспільно-політ. руху в Україні в 19 — на поч. 20 ст. У

архів. колекціях інкунабул і стародруків зберігаються рідкісні європ. та вітчизн. видання — ліонська інкунабула (1454), лйпцизькі, базельські, штутгартські палеотипи (поч. 16 ст.), перше вид. «Литовського статуту» (1588), «Патерик» (16 ст.), «Лексикон Памви Беринди» (поч. 17 ст.), «Грамматика Мелетія Смотрицького» (1648), «Літопис Григорія Грабянки» (список 1773), «Ізраїльський змії» Г. Сковороди тощо. У фондах і колекціях архіву зберігаються цінні картогр. і геодез. документи 17 — поч. 20 ст., зокрема одна з найдавніших пам'яток укр. картографії — межева карта Бориспіл. волості 30-х рр. 17 ст.; план Києва, складений М. Ушаковим у 1695; документи Київ. інж. команди та ін. Серед унікал. джерел 16-18 ст. — напрестольне Євангеліє, видане у Львові (1636), яке київ. митрополит П. Могила подарував 1641 церкві Спаса у Берестові; копіарій маґдебур. привілеїв Києва (1544-1659); геогр. і топогр. описи Київ. намісництва (1781, 1785, 1787); кольор. зображення гербів Київ., Черніг. та Новгород-Сівер. намісництв.

Рекомендована література

1. Центральний архів стародавніх актів у Києві. К., 1929;
2. Архів Запорозької Січі: Опис мат. (1713-1777). К., 1931;
3. Центральный государственный исторический архив УССР в г. Киеве: Путеводитель. К., 1958;
4. Кременецкий земський суд: Опис актових книг. Вип. 1. Кн. 1-11 (1568-1598 pp.). К., 1959;
5. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.: Показч. насел. пунктів. К., 1959;
6. Потебня Олександр Опанасович (1835- 1891): Опис докум. мат. К., 1960;
7. Микола Федорович Сумцов (1854-1922): Опис докум. мат. К., 1965;
8. Кременецкий земський суд: Опис актових книг. Вип. 2. Кн. 12-22 (1601-1614 pp.). К., 1965;
9. Кременецкий земський суд: Опис актових книг. Вип. 3. Кн. 23-25 (1616-1625 pp.). К., 1965;
10. Микола Дмитрович Пильчиков (1857-1908): Опис докум. мат. К., 1970;
11. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії (1369-1894 pp.). К., 1971;
12. Державні архіви Української РСР: Корот. довід. К., 1972;
13. Каталог документів з історії Києва 15-19 ст. К., 1982;
14. Дополнение к путеводителю по ЦГИА УССР в г. Киеве. К., 1986;
15. Центральный государственный исторический архив УССР в г. Киеве: Буклет. К., 1986;
16. Государственные архивы Украинской ССР: Справоч. К., 1988;
17. Patricia Kennedy Grimsted. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia. Book 1. General Bibliography and Institutional Directory. Princeton; New Jersey, 1988;
18. Государственные архивы СССР: Справоч. Москва, 1989. Т. 1;
19. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ (1713-1776). К., 1994;
20. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського: Показч. до фонду 1235 у ЦДІА України, м. Київ. К., 1996;
21. Каталог стародруків Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (1494-1764 pp.). К., 1999.

О. В. Марущак

Бібліографічний опис:

Архів України історичний у Києві Центральний державний (ЦДІАК) / О. В. Марущак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44812>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).